

PROBLEM OČUVANJA TEŠKO OŠTEĆENIH SPOMENIKA KULTURE U OSORU, POREČU, PULI, DRUGIM GRADOVIMA ISTRE TE U RIJECI I SENJU

Aleksandar Perc

Tokom rata, a osobito u godinama 1943.–1944. i početkom 1945., mnogi gradovi na sjevernoj obali Jadrana bili su izloženi višekratnim i žestokim napadima avijacije. Tada su nastala i brojna oštećenja spomenika kulture, manje ili veće vrijednosti, kao i oštećenja i unakaženja karakteristične sjeverno primorske gradske arhitekture i urbanističkih cjelina. Ispravak ovih šteta kao i dalje čuvanje spomenika kulture i urbanističkih cjelina ovih gradova jest jedan od zadataka konzervatorske službe u Istri i Hrvatskom Primorju. Zadatak nimalo lak ni jednostavan. Zbog toga sam sa osobitim zadovoljstvom prihvatio sretljivi poziv Jadranskog instituta, da sudjelujem u znanstvenom putovanju srpnja i kolovoza mjeseca 1949. te da tom prilikom iznesem ove specijalne probleme konzervatorske službe užem krugu stručnjaka.

Prilikom boravka na Kvarnerskim otocima Lošinju i Cresu pregledali smo mjesto Osor. Nekada znameniti grad sa dvadesetak tisuća stanovnika, danas maleno naselje od svega trideset-četrdeset kuća na samoj prevlaci, koja rastavlja otoke Lošinj i Cres. Mjesto pomalo propada i raseljuje se već od XV. stoljeća i gradu Cresu ustupa položaj glavnog grada na otoku. Kojih mjesec dana pred svršetak rata nekoliko avionskih bombi je palo i na ovo naselje pa je tom prilikom oštećena katedrala, lijepa kasno gotička građevina iz konca XV. stoljeća. Drugih većih šteta nije bilo. Katedrala je pogođena u prednji dio krova, koji je potpuno razrušen, pa su bombe u krivulji probile pročelje, koje je sada bez oslonca na krovšte i nagnuto djelimično prema vani, djelimično prema unutra. Osim toga je zid pročelja tako razdrman da prijeti ozbiljna opasnost urušavanja, to više, što je srušen i prvi stup desne kolonade, tako da nema veze između kolonade i pročelja.

Popravak ovog vrijednog objekta otežan je nestašicom domaće radne snage. Nema domaćih klesara, zidara, tesara i drugih obrtnika. Konzer-

vatorski zavod je izvršio nužna učvršćenja razdrmanog zida, ali to nije ni iz daleka dovoljno da objekt bude zaštićen nekoliko godina. Zbog nestašice radne snage ne može se pristupiti ni popravcima ostalih zanimljivih objekata u tom mjestu, kao što je crkva Sv. Marije sa romaničkom sakristijom, samostanska crkva Sv. Marije na Vijaru, sa nekoliko glagolskih natpisa, ranokršćanska krstionica, srednjovjekovni gradski zidovi, a da ne spominjemo vrijedni lapidarij ranosrednjovjekovnih lapida u loži nekadašnje gradske vijećnice, mjesni muzej, riznicu katedrale sa oslikanim rukopisima, crkvenim ruhom, posuđem i t. d. Posebni problem je znanstveno obrađivanje toga materijala, sistematsko iskapanje teritorija ranosrednjovjekovnog Osora, osobito prostora oko temelja stare katedrale, gdje se naziru ostaci mozaika, zatim čišćenje i konzerviranje drvene gotičke plastike i slika oštećenih bombardiranjem. Lokalni muzej, sa osobito vrijednom zbirkom rimskog stakla, posve je napušten i ne samo da ne služi nikome, jer nema posjetilaca, nego je u opasnosti, da posve propadne, ako ne bude uređen i ako ne bude pod stalnim nadzorom jednog čuvara.

U nastavku putovanja došli smo u Poreč. Kompleksnost problema ovog lokaliteta zahtijeva suradnju raznih stručnjaka. Uz konzervatora tu je mjesto i arheologu i arhitektu-urbanistu. U prošlom stoljeću glavni grad Istre, ovaj mali gradić na jugozapadnoj istarskoj obali danas je istaknuta granična točka i centar lokalne poljoprivrede. Međutim on je pri završetku rata toliko oštećen, da se obnova grada ne može prepustiti toku vremena i razvoju lokalnih potreba. To više, što je obnova grada u stvari jedan konzervatorski i urbanistički problem.

Dva su osobito istaknuta konzervatorska zadatka u ovom gradu: očuvanje kompleksa bazilike iz VI. stoljeća sa ostacima bazilike iz IV. stoljeća i očuvanje arhitekture XIII.–XVII. stoljeća, koja je izložena propadanju, ukoliko nije sasvim uništena bombardiranjem. U granicama mogućnosti konzervator je dosada radio i na jednom i na drugom zadatku. U bazilici su skinute zaštitne naprave, kojima je bio pokriven mozaik u apsidi u vrijeme rata i izvršeno je prvo pranje mozaika u apsidi, fragmenata smještenih u krstionicu i na pavimentu bazilike iz IV. stoljeća. Jedna od oštećenih zgrada – romanička kuća iz XIII. stoljeća – popravljena je i u nju je smješten jedan dio lokalne muzejske zbirke.

Time su ova dva konzervatorska zadatka samo načeta. Kroz temelje bazilike iz IV. stoljeća prodiere more sve do nešto daljih temelja bazilike iz VI. stoljeća, jer jugozapadna istarska obala tone godišnje oko 1,5 mm pod pučinu. Prema tome od gradnje prve bazilike prije više od 1600 godina propala je obala u visini od blizu 2,5 m, a to znači da se more proširilo prema unutrašnjosti grada, prešlo rimske gradske zidove (koji se vide pod površinom) i podrovalo srednjovjekovne. Kod svakog podizanja mora (kod malo veće plime) prekriveni su vodom mozaici iz IV. stoljeća, a ovlaženi temelji bazilike i mozaici iz početka VI. stoljeća.

Centar starog dijela grada sa lijepom romaničkom, gotičkom i po kojoj baroknom arhitekturom oštećen je bombardiranjem u g. 1944. Nekoliko grupa kuća je potpuno uništeno, a teško oštećeno stoji oko pet gotičkih i dvije barokne zgrade, dok nešto veći broj napuštenih gotičkih zgrada neminovno čeka ista sudbina, ako se ostave razornom utjecaju atmosferilija.

Poreč je jedan od rijetkih gradova, koji je sačuvao stari plan rimskih naselja. Glavne ulice su podignute točno iznad »cardo« i »decumanus«. Baš na sjecištu tih glavnih ulica ostao je sada prazan prostor, jer se jedua kuća na uglu (lijepa palača iz XV. stoljeća) urušila pred našim očima. Rješenje tih praznih prostora, koji zjape u sklopu stješnjene srednjovjekovne gradske arhitekture i iskapanje antiknog Poreča su zadaci za urbaniste i arheologe.

U gradu postoji lokalna muzejska zbirka podjeljena na nekoliko odjela. U romaničkoj kući, zvanoj »Kuća svetaca« (zbog dvije romaničke skulpture na pročelju) je arheološka zbirka i dio rimskog lapidarija. U drugoj romaničkoj kući (koja je popravljena koncem g. 1948.) nalazi se etnografska zbirka i drugi dio rimskog lapidarija. Ostaci rimskog hrama predstavljaju također lapidarij, a isto tako i lapida smještena u atriju bazilike. Slike iz nekadašnjeg gradskog muzeja, koji je izgorio u vrijeme rata, uglavnom obiteljski portreti XVII.–XVIII. stoljeća, vrlo oštećene požarom, smještene su u baroknu palaču obitelji Sinčić, gdje je smještena i nekadašnja gradska biblioteka, zapravo biblioteka obitelji Carli i Radojković. Svim tim muzejskim zbirkama upravlja počasni konzervator, nastavnica dviju škola, Dora Lovrinović, zauzeta predavanjima u školama i drugim dužnostima.

Slični problemi konzervatorske službe, u manjem opsegu, postoje i na sjevernijem području, u jugoslavenskoj zoni S. T. T. u Novigradu i Umagu, koji su također pregledani.

Na povratku zaustavili smo se u Puli. I u tom gradu zjape prazne površine na mjestima bombardiranih kuća. Stara četvrt Pule više ne postoji. Dvije glavne ulice (ex Via Sergi i Via P. Kandler) kao i glavni trg sa vijećnicom i rimskim hramom također su bombardirani. Uništena je jedna lijepa gotička palača, a teško oštećena katedrala, rimski hram, klaustar franjevačkog samostana i drugi arhitektonski objekti. Dvije gotičke palače na glavnom trgu napuštene su, i prijete opasnost, da će se srušiti. U toku su radovi na rimskom hramu i katedrali, koja je ranokršćanska bazilika. Kaštel na brijegu iznad grada je napušten. Iskopine rimskog kazališta i rezervoara za vodu ispod kaštela izloženi su oštećivanju, a isto tako i veličanstveni amfiteatar. Jedna ranosrednjovjekovna kapela, ostatak velike ranokršćanske bazilike, stoji posred ruševina novijih zgrada, koje bi se moglo ukloniti i čitav prostor ispitati, izvršiti iskapanja i eventualno konzervirati temelje čitave bazilike.

Veliki arheološki muzej u Puli se upravo uređuje, ali bez onog vrijednog materijala, koji je u vrijeme rata odnesen u Trst, odnosno u Italiju. Odnesen je i poliptih Jakova iz Pule, kao i druge stvari iz crkava.

Rijeka, u koju smo svratili pri povratku, predstavlja također problem svoje vrste. U gradu nema naročito značajnih spomenika (u relaciji spram spomenika u spomenutim mjestima), ali stara četvrt Rijeke predstavlja ipak zanimljivi sklop arhitekture, koja je nekada bila opasana gradskim zidovima, od kojih se sačuvao samo gradski toranj, često pregrađivan. Taj stari dio grada je najteže bombardiran (ako se ne računaju industrijske četvrti i lučka postrojenja), a kako se iz dana u dan uklanjaju ruševine i ruše oštećene zgrade prijeti opasnost, da će ova stara četvrt nestati kao što je nestala u Puli, a na mjesto nje da će ostati prazni prostor, možda čak unakažen neprikladnim građevinama, kao što je to već prije ovog rata učinjeno na nekoliko mjesta. Taj problem sačuvanja starog dijela grada, povezan sa opsežnim asanacijama, postaje sve akutniji, što se više grad povećava i raste potreba izgrađenog upotrebljivog prostora.

Iz Rijeke smo otišli u Senj, posljednju tačku našeg zajedničkog putovanja. Taj grad, poznat u našoj historiji kao zavičaj hrabrih Uskoka, srušen je u ovom ratu otprilike za 80%. Naravno, da su i spomenici kulture ovoga grada uništeni u istom razmjeru, a možda i još više. Potpuno je srušena crkva Sv. Franje, poznata po brojnim pločama sa grobova uskočkih i drugih senjskih obitelji. Sve te ploče su razbijene kao i skulpturalni ukrasi na pročelju, od kojih su neki i potpuno uništeni. Napola je srušena crkva sv. Franje, poznata po brojnim pločama sa grobova sada strši iz ruševina. Katedrala je pogođena sa nekoliko avionskih bombi, tako da joj je probijeno pročelje i krovšte na dva mjesta (slično kao i katedrala u Osoru). Teško je oštećena tvrđava »Nehaj-grad« iznad Senja, a primjera profane arhitekture XVI-XIX. stoljeća, koja je uništena ili teško oštećena, ima bezbroj. I ovdje se javlja kompleksnost problema na rješavanju kojeg bi morali surađivati konzervatori i arhitekti-urbanisti, jer čitave površine grada su ili srušene ili će biti srušene i očišćene od ruševina.

Konzervatorski zavod je izvršio najnužnije zahvate. Popravljena je tvrđava »Nehaj-grad«, a uz sudjelovanje zavoda se pristupilo popravku teško oštećene katedrale, na kojoj su se na pročelju pokazali zanimljivi ostaci romanike. Čitavo pročelje je kod ove obnove popravljeno tako, da su ti ostaci istaknuti i restituirani. Na pročelju, izrađenom od cigle, vide se slijepe male arkade i dugoljasti prozor kasne romanike. Nažalost se nisu mogli spasiti ostaci zidnih slikarija XV. stoljeća, koje su se pojavile ispod žbuke na koru. No spasavanje pojedinih objekata ne mijenja bitno sliku Senja, a opasnost unakaženja arhitekture raste sa potrebama samog mjesta. Pojavljuju se loše žbukana pročelja na kojima se ne respektiraju kameni dovratnici i doprozornici, a nova boja tih pročelja nikako ne odgovara primorskom ambijentu i arhitekturi pretežno u kamenu. Najteži problem su prazni prostori, kojima treba naći rješenja, da se ne uništi cjelokupni izgled grada. Fragmenti arhitekture i skulpturalnih dijelova, osobito ploča sa grobova uskočkih i drugih senjskih obitelji,

izazivaju potrebu ozbiljnog lapidarija, koji će u isto vrijeme biti i tužna uspomena na razaranje iz posljednjeg rata.

Planskom rješavanju ovih problema, koji su u ovom članku samo načeti, može se prići samo nakon temeljitog studija na licu mjesta. Njihovo rješavanje nije samo jedan naš unutarnji kulturni problem, nego je očuvanje i obnavljanje ovih spomenika jedan važan vanjsko politički faktor naše kulturne afirmacije u tim novopridobivenim pokrajinama naše prošlosti na istočnoj obali Jadrana, kako je to uprava Jadranskoga instituta Akademije, kad je organizirala ovo svoje informativno putovanje, pravilno shvatila. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti je pozvana da i u tom sektoru kulturnog djelovanja snažno preuzme inicijativu.